

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

Jesus is de Christus, de Zoon van God

een getuigenis van de Heilige Geest (1 Joh. 5:6-8)

II

Drie zijn er Die getuigen in de hemel.

Wij hebben gezien, dat de boodschap van de volkomen menswording van de Zoon van God reeds in de dagen van de apostel Johannes op ernstige tegenstand stuitte, n.l. bij een zekere Cerinthus. Ook voor ons blijft het **onbegrijpelijk**, dat de Zone Gods Zich niet heeft geschaamd, onze Broeder te worden, en Zijn broeders in alles gelijk te zijn, uitgenomen de zonde. Dus valt het te verstaan, dat in de Christologie voortdurend de neiging openbaar wordt, tegenover de eenheid van de beide naturen in de Persoon van Christus enige reserve te bewaren: een of ander theoretisch voorbehoud te maken.

Johannes evenwel wijst alle mogelijk op te werpen bezwaren af met één argument, dat in zijn eenvoud alles af doet: de Heilige Geest getuigt dat Jezus IS de Christus, de Zoon van God. En de Geest is de waarheid, want Hij is en met de Vader en met de Zoon volkomen Eén. Daarom kan Hij het weten!

Opvallend is, dat Johannes Christus' komst in het vlees voortdurend fundeert in Gods liefde. Het meest bekend is in dit verband Joh. 3:16 „Alzo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een ieder, die in Hem gelooft, niet verloren ga, doch eeuwig leven hebbe”. Een soortgelijke uitspraak vinden we in 1 Joh. 4:8-10 „Want God is liefde. Hierin is de liefde Gods jegens ons geopenbaard, dat God zijnen eniggeboren Zoon gezonden heeft in de wereld, opdat wij zouden leven door Hem. Hierin is de liefde, niet dat wij God hebben liefgehad, doch dat Hij ons heeft liefgehad en zijnen Zoon gezonden heeft als een verzoening voor onze zonden”.

Van deze grote liefde Gods voor de wereld (voor de mensen) is de Heilige Geest **Getuige**. En dan geheel anders dan wij. Wij mensen zijn ook getuigen van Gods liefde. Maar wij hebben Gods liefde pas gezien, **toen die openbaar geworden was in Christus Jezus**. Maar de Heilige Geest weet van Gods liefde „uit de eerste hand”: **uit de hemel!**

De Geest heeft deze liefde gezien **in Gods hart**. In het hart van de Vader en in het hart van de Zoon. Hij wist daarvan dan ook eeuwen vóór de vleeswording des Woords, toen wij nog allemaal vijanden waren. Tóén al had de Vader ons lief. Tóén al sprak Hij tot Zijn Zoon: Gij móét uw broeders in alles gelijk worden, om hun barmhartige Hogepriester te kunnen zijn en hun zonden te verzoenen (zie Hebr. 2:17). Gij móét, Mijn Zoon, in allerlei verzoekingën lijden, opdat Gij hun te hulp kunt komen, als zij in verzoekingën zijn.

Zó lief had God de wereld. En de Heilige Geest heeft de diepte van die liefde gepeild, **eer een mens ervan wist**. Maar de Heilige Geest weet méér. Hij onderzoekt alle dingen: óók het hart van de Zoon. Hij weet dat de Zoon heeft gezegd (eeuwen vóór Zijn vleeswording) Vader, Ik kan (de benauwdheden van Mijn broeders niet langer aan zien. „Ik zal Uw naam aan Mijn broeders verkondigen”, in hun gemeente wil ik U lofzingen”. „Ik zal op U vertrouwen” (d.w.z. net als al mijn broeders doen: in U geloven, van geloof leven).

Natuurlijk kon alleen de Heilige Geest dit weten. Want dit is **uit de hemel**, niet van de aarde. Toen was van de Persoon van Christus en van vereniging van goddelijke

en menselijke natuur op aarde nog niets bekend. De Heilige Geest evenwel sprak over deze grote liefde van de Zone Gods al bij monde van David: in Ps 22 en in 2 Sam. 22 (vergel. Hebr. 2:12 en 13). Tóén wist de Geest Gods hier al alles van.

En als dus de Heilige Geest zegt dat Jezus IS de Christus, de Zoon van God, dat dit kàn dat God mens werd, vanwege de liefde Gods die Hem bewoog, wèl dan heeft alle vleeselijk-verstandelijke tegenspraak maar te verstommen. Dan is wat de Geest zegt **dè waarheid**. Want als de Geest hiervan getuigt, dan spreekt Hij eigenlijk niet alleen, dan **getuigen er Drie!** Niet alléén de Geest, maar óók de Vader, uit Wiens hart Hij komt. Niet alleen de Vader en de Geest, maar óók de Zoon, die Hem zond. Achter ieder woord dat de Heilige Geest over God spreekt staat een **drie-voudig, eenparig getuigenis in de hemel!** Op dat getuigenis staat dan de zaak vast. **Dan is Jezus de Zoon van God**. Dan wàs Hij dat, dan blééf Hij het, óók toen het einde Zijns levens heel bitter werd.

Drie zijn er die getuigen op de aarde.

Stond dit er niet bij, dat er óók een drie-voudig-eenparig getuigenis is op de aarde, dan zou niemand ter wereld van Gods liefde en van de vleeswording van Gods Zoon ook maar iets kunnen weten: Cerinthus niet, Johannes evenmin. Dan kon de geleerdste Prof, de knapste kop, de diepzinnigste wijsgeer, over God niets zeggen, dat ook maar enige grond van waarheid of zelfs maar waarschijnlijkheid heeft. Dan wist **de hemel alleen** ervan: de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, mischien ook nog de engelen.

Maar nu zijn er **ook drie getuigen op de aarde**. En daar weten alle mensen van. Althans: ze kunnen ervan weten. In dezen heeft geen mens iets op de andere mensen voor: de apostelen b.v. niet op de kerk van later. Wel zijn zij er het dichtst bij geweest, toen de Heilige Geest zijn drie-voudig getuigenis op de aarde gaf, maar dat was niet een privilege voor henzelf. Dat was, opdat zij de oog- en oorgetuigen zouden zijn voor ons, die door hun woord in Christus geloven moesten. Geleerden hebben hier niets voor op eenvoudigen, meditatieve figuren niets op nuchterlingen, want van dat drie-voudig getuigenis op de aarde geldt wat we lezen in 1 Joh. 2:20 (verg. vs 27): „Gij allen hebt de zalving van de Heilige Geest en gij weet alles. Ik heb u dan ook niet geschreven, omdat gij de waarheid niet weet”.

Wij ook vandaag. Wij weten er alles van, dat Jezus is de Zoon van God. Want we kennen het getuigenis van de Heilige Geest **in de feiten op de aarde**.

Welk is precies dit getuigenis? Wel, Johannes noemt weer drie getuigen: de Geest, het water en het bloed en deze drie zijn tot één.

Eerst dus **de Geest**. Johannes noemde Hem ook onder de Drie Getuigen in de hemel. Nú evenwel spreekt hij niet van de Heilige Geest, zoals die de diepten Gods onderzocht, maar zoals Hij op aarde is bezig geweest. Het was namelijk de Heilige Geest, die de liefde-in-Gods-hart heeft ge-open-baard, en wel: in feiten op de aarde: in historisch registreerbare en waarneembare feiten. Want de Heilige Geest en niemand anders heeft het wonder van de vleeswording van Gods Zoon, waarin de liefde Gods openbaar werd, voltrokken.

We lezen immers in Luc. 1:35, dat vóór de

UIT DE INHOUD:

<i>Jezus is de Christus, de Zoon van God (II)</i>	K. C. S.
<i>De levende Calvin</i>	C. V.
<i>Toneel in de kerk in Canada</i>	J. M.
<i>Christelijk „verzet” in Hitler-Duitsland (III)</i>	G. V.
<i>Om het bijbelse grondmotief</i>	J. S.
<i>Schepping en Woord</i>	W. N.
<i>Boekbespreking</i>	B. J.
<i>Kritische krabbel</i>	Frater
<i>Ds H. Strating overleden</i>	
<i>Kerknieuws</i>	

ontvangenis van Jezus Christus tot Maria werd gezegd: „**de Heilige Geest zal over u komen**, en de kracht des Allerhoogsten zal u overschaduwén. Daarom, dat heilige dat uit u geboren zal worden, zal **Gods Zoon** genaamd worden”. Door dit werk van de Heilige Geest wèrd de Zoon van God mens, en wàs de Zoon van God als mens openbaar geworden.

En het teken dat de herders kregen wees het uit: ze vonden de Zoon van God „in doeken gewonden en liggende in een kribbe”, d.w.z.: in niets te onderscheiden van hun eigen pasgeboren kindertjes: de herders in alles gelijk.

Zó getuigde de Geest „Persoonlijk” in feiten op de aarde, dat Jezus IS de Zoon van God. Het is een groot wonder en allerlei vragen komen er bij ons op: was Gods Zoon niet te hoog verheven om baby te worden, om te wenen en te lachen, vertroeteld en gevoed te worden? Hoe kàn dat nu, dat Hij „onder al die bedrijven door” waarachtig God was en gebleven is? Maar als de Heilige Geest ondanks onze verwonderde vragen ons zegt, dat het tòch zo is, dan moeten we eerbiedig zwijgen. Want dan zegt de Heilige Geest: **Ik ben het die getuigen kan op aarde: Hij is van Mij door Maria ontvangen!**

Johannes noemt verder **het water**. Ook dáárin getuigde de Heilige Geest. Toen Hij ongeveer 30 jaar oud was, liet Jezus Christus, de Zoon van God, Zich dópen. Johannes de Doper wilde daarvan niet weten: „mij is nodig van Û gedoopt te worden”. Maar Jezus hield vol: „laat nu af: aldus betaamt het Mij, alle gerechtigheid te volbrengen”. En zo getuigt óók het Doopwater, dat Jezus IS de Christus, de Zoon van God, **de HERE, onze gerechtigheid**. De hemel paarde dan ook onmiddellijk háár getuigenis áán dat van het water: de hemel ging open, de Geest daalde neer en de stem van de Vader sprak: **deze is Mijn geliefde Zoon!**

En nu komt het derde: Hij kwam door het water **en door het bloed**. Want toen Hij bij de Jordaan op Zich nam, alle gerechtigheid te volbrengen, toen móést het water in bloed veranderen. Toen móést Hij van de Jordaan via Gethsemané naar Golgotha, van het stille water naar het beangstigend kruis.

Alle apostelen maakten bezwaren tegen deze voortgang. Petrus sprak héél verontwaardigd: „God zij U genadig, dàt zal U geenszins geschieden”. Maar Hij ging voort. En daar op Golgotha getuigde wéér de hemel mee. Want nauwelijks had Hij alle gerechtigheid volbracht en de geest gegeven, of de steenrotsen scheurden en de graven braken open. De feiten van Zijn bloed spraken zó duidelijke taal dat zelfs een heidense hoofd-

man erkennen moest: waarlijk, deze mens was Gods Zoon!

Zo is de liefde Gods openbaar geworden: in de feiten op de aarde. Wat eerst de hemel alleen maar weten kon, dat weten wij nu allemaal: **God is liefde. Hierin is Zijn liefde openbaar, dat God Zijn eniggeboren Zoon voor ons heeft overgegeven.** Zó lief heeft God ons gehad, dat de Zoon tot ons kwam in de gelijkheid van ons vlees: dat Hij gekomen is **door de Geest**, Die Hem bracht in het vlees zó menselijk, dat Hij in niets van een herderskindje te onderscheiden was. Zó groot was Gods liefde voor ons, dat Gods Zoon kwam **door het water**, dat de last van onze zonden op Hem legde. En dat Hij kwam **door het bloed**, waarmee Hij Zijn gemeente Zich kocht tot Zijn wettig eigendom. Wat een prijs werd er voor ons betaald: een prijs **zó hoog, als Gods liefde diep was:** Gods eigen bloed!

Dat verstaan wij niet. Want — Gods Zoon is **GOD**, en daarom: alwetend, eeuwig, volzalig, geestelijk. Maar het is wel zo, want God is **liefde!** En daarom was Gods Zoon niet **zó alwetend**, of Zijn liefde bewoog Hem, op aarde te leren, meest uit hetgeen Hij leed. Ook was Hij niet **zó eeuwig**, of Hij was bereid te groeien en wel in wijsheid en in grootte, in genade bij God en de mensen. Voorts was Hij niet **zó zalig**, of Hij was in al onze benauwd-

heden benauwd en met al ons leed vertrouwd. En al was Hij nu ook **zó zeer geestelijk**, Hij begeerde vlees en bloed te ontvangen gelijk wij.

Zó is het gebeurd, dat Gods Zoon mens werd. Waarachtig mens, volkómen mens. Zó waarachtig en volkómen, dat we onmogelijk meer (onder)scheiden kunnen: Christus-naar-Zijn-godheid hier en Christus-naar-Zijn-mensheid daar. Jezus **IS** de Zoon Gods. Op Golgotha vloeide **Gods bloed.**

De natuurlijke mens aanvaardt dit niet. Hij kan het niet. Maar de Geest is het, Die getuigt. En Hij kan het weten.

Uit de **hemel**. Dáár heeft Hij de diepten Gods onderzocht, en zie: God was liefde.

Van de **aarde**. Dáár heeft Hij de liefde Gods geopenbaard, en zie: Gods Zoon was vlees.

En God heeft Zijn Geest ons geschonken, opdat wij zouden weten, de dingen die ons van God in genade geschonken zijn, de dingen die Cerinthus niet geloven kon, die ons verwonderen:

Wat geen oog had gezien

Wat geen oor had gehoord

Wat in geen mensenhart was opgekomen.

Wat God ons heeft geopenbaard door Zijn Geest.

Valthermond.

K. C. SMOUTER.

De levende Calvin¹⁾

Het opschrift boven dit artikel lijkt vreemd: **De levende Calvin?**

Calvin is toch immers reeds bijna vier honderd jaar geleden gestorven? Hoe kan men dan van een levende Calvin spreken?

En toch, het is ten volle verantwoord van een **levende Calvin** te spreken. Want Calvin is onder ons en **spreekt** tot ons, met niet minder kracht en effect dan toen hij nog in Genève leefde en werkte. Want zijn werken bleven „in leven” en oefenden en oefenen ononderbroken, zij het ook in verschillende mate, hun invloed uit.

Speciaal in onze tijd wordt weer met bijzonder grote aandacht naar hem geluisterd.

Ik wil over dat voortleven van Calvin in en door zijn werken iets vertellen.

Men zou ook kunnen spreken over geschriften welke **over Calvin** handelen.

Maar daar is geen beginnen aan. Er bestaat een lijst van zulke geschriften uit het jaar 1900. Deze bevat een kleine 900 nummers. Maar de catalogus van de boeken, brochures en andere publicaties, welke sinds 1900 over de geneefse hervormer het licht zagen, omvat thans reeds meer dan 1200 nummers! Tenminste, Prof. Niesel, een bekende Calvin-kenner uit Duitsland, schreef onlangs, dat hij een kaartenbak met de titels van zóveel werken over Calvin bij de hand had. En we kunnen er zeker van zijn, dat er in het Calvin-jaar een flink aantal nummers zal bijkomen.

En daarom willen we in dit artikel alleen iets vertellen over de uitgaven van Calvijn's eigen geschriften in de laatste jaren.

Wie zoiets wil doen moet natuurlijk beginnen met de grote uitgave van Calvijn's werken in het z.g. **Corpus Reformatorum.**

Dat is een enorm werk.

In de vorige eeuw is men ermee begonnen. De opzet ervan was niets minder dan het geven van een, met wetenschappelijk verantwoorde inleidingen voorzien, heruitgave van al de geschriften der reformatoren.²⁾

Men begon met de werken van Melancton. Deze zagen het licht in 26 folio-band. De pagina's zijn gedrukt in twee kolommen. En na de verschijning van Melancton's oeuvre zijn de drie Straatsburger geleerden Baum, Cunitz en Reuss — later geassisteerd door Alfred Erichsson — begonnen met het enorme werk alle bewaard gebleven werken van Calvin opnieuw in het licht te geven. Dat gebeurde in 59 folio-band. Het eerste deel

¹⁾ Dit artikel kon wegens plaatsgebrek niet in het Calvin-nummer worden opgenomen.

²⁾ De werken van Luther verschijnen sinds 1883 ook in een nieuwe volledige editie — de z.g. Weimarer-editie. 92 delen daarvan zijn reeds verschenen. 2 registerbanden moeten nog verschijnen.

ervan verscheen in 1863, het laatste in 1900. Het is moeilijk te zeggen hoe enorm veel vlijt, moeite en studie er besteed is aan dit werk. In de delen X¹-XX hebben deze Straatsburger geleerden niet minder dan 4271 brieven van en aan Calvin afgedrukt. Een onwaardeerbare en nog lang niet uitgeputte bron voor de kennis van Calvijn's leven en werk! Er ontbreekt helaas nog een goed register op. Door deze grote uitgave zijn alle vorige verouderd geworden. Al is de in Nederland uitgegeven „Calvin”, de z.g. editie-Schippers, in negen grote banden, nog **zóer** goed te gebruiken.

Aan de lotgevallen van deze grote Calvin-uitgave kan men iets leren ten aanzien van de waardering van Calvijn's geschriften. Prof. Hoekstra vertelde eens op college, dat hij een „Baum-Cunitz-Reuss”, — een niet gebonden exemplaar — in Duitsland gekocht had voor f 30.—! Calvijn's papieren stonden destijds laag genoteerd.

Vóór de tweede wereldoorlog kon men nog gemakkelijk een exemplaar te pakken krijgen, maar de prijs was toen reeds opgelopen tot 4 à 500 gulden. Onlangs bood evenwel een nederlandse antiquair een exemplaar aan voor f 5000.— En naar ik hoorde kreeg hij er niet minder dan twintig bestellingen op!

Deze „**Opera Omnia**” zijn reeds lang uitverkocht. Er verscheen evenwel een microfilm van. Met een daarvoor bestemd projectieapparaat kan men nu toch deze uitgave bestuderen. Maar de film kost naar ik meen zestien- à zeventienhonderd gulden!

In 1926 is een nieuwe editie van een klein aantal werken van Calvin begonnen te verschijnen. Petrus Barth, een broer van Karl Barth, heeft toen namelijk een aanvang gemaakt met de uitgave van de „**Opera Selecta Calvini**”. Toen ik student was werd het eerste deel daarvan bij de propaedeuse gebruikt. De eerste twee delen bevatten een aantal tractaten. Het tweede ervan verscheen pas in 1952 en werd bewerkt door Dora Scheuner.

In deze opera selecta, namelijk in deel III-V, verscheen ook een nieuwe uitgave van de Institutie, verzorgd door Petrus Barth en Wilhelm Niesel. Deze editie is van grote betekenis. Zoals men weet was de eerste uitgave van Calvijn's Institutie — uitgekomen in 1536 — maar een klein boekje. De omvang ervan was precies het vijfde deel van die van de laatste, algemeen bekende, o.a. door Prof. Sizoo in het Nederlands vertaalde, editie.

In de na 1536 volgende uitgaven, welke door Calvin werden verzorgd — ze verschenen in 1539, 1543, 1550, terwijl eindelijk in 1559 de definitieve uitgave het licht zag — werd dit belangrijkste en invloedrijkste boek der Reformatie steeds uitgebreid. Barth en Niesel hebben in hun uitgave nu aan de rand precies aangegeven welke fragmenten door Calvin in de loop der jaren aan de oorspronkelijke Institutie werden toegevoegd. Voorts hebben ze zoveel mogelijk uitgezocht, waar

Calvin uitspraken van andere schrijvers, speciaal oude kerkvaders, citeert enz., enz.

Voor mensen, die de Institutie en de theologie van Calvin grondig willen bestuderen, is deze uitgave waaraan enorm veel werk besteed is, **de** uitgave. Deze editie was reeds een tijd lang uitverkocht, maar zal nu hopelijk binnenkort opnieuw worden gedrukt.

De grote Institutie werd ontelbare malen herdrukt.

Ze is ook het grote boek der reformatie.

Het zou een kleine moeite zijn een lange reeks citaten aan te halen waarin de lof van dit standaardwerk wordt bezongen. Een engels auteur schreef eens: „Houdt U vóór alles zo vlijtig mogelijk met de Institutie bezig. Ik weet wel dat men meer mannen met de naam van groot theoloog siert. Maar deze éne is van meer betekenis dan alle andere bij elkaar. Want wie heeft geleerder en grondiger geschreven dan hij? Wie verdedigt de waarheid scherpzinniger dan hij? Wie verstrooit de ketterijen krachtiger dan hij? Wie velt ze zó neer en vertreedt ze zó met de voeten? Daarom wordt iemand, die Calvin niet leest, door de geleerden als een onwetende beschouwd. En nog onwetender is hij, die hem niet leest. Maar de meest onwetende is hij, die niets van hem leert”. De Hongaarse geleerde Thusius schreef een distichon op de Institutie dat ongeveer zo luidt: Zondert de heilige geschriften der apostelen uit en nooit brachten de tijden een boek voort dat gelijk is aan dit.

Ja inderdaad, de Institutie is ontelbare malen herdrukt. Van de editie van 1559 verschenen gedurende een reeks van jaren, alleen reeds in de franse taal jaar na jaar, soms op verscheidene plaatsen tegelijk, nieuwe drukken. In vele Europese talen werd zij vertaald.

In Nederland verschenen voor zover ik kon nagaan reeds 24 uitgaven. De jongste zijn die van Prof. Dr. A. Sizoo en de verkorte Institutie van Dr. Wielenga in de Boeket-pocketreeks van Kok. Aan de jaartallen die ze dragen kan men aflezen hoe groot de invloed van Calvin in Nederland is geweest. Hier zijn ze: 1560; 1566; 1578; 1593; 1594; 1602; 1610; 1610; 1614; 1617; 1617; 1645; 1650; 1650; 1739; 1837 (een heruitgave van een verkorte editie, met een voorrede van Hendrik de Cock); 1865 (een nieuwe vertaling van de volledige uitgave verschenen onder toezicht van Helenius de Cock); 1888 (de editie Corsmanus van 1650 opnieuw uitgegeven door Dr. A. Kuyper). Deze editie werd enkele jaren later opnieuw, nu in de moderne spelling, uitgegeven door Ds Landwehr. Daarna verscheen nog een verkorte uitgave van Ds Elzenga, en egn dito bewerkt door Dr. Wielenga.

De prachtige vertaling van Dr. A. Sizoo (2 drukken) en de zo juist genoemde pocketeditie zijn de jongste uitgaven.

Ook in het buitenland verschenen nieuwe uitgaven. In Duitsland die van Müller en Otto Weber (drie drukken). Voor het engelse taalgebied verscheen omstreeks 1850 de vertaling van Beveridge, waarvan onlangs een nieuwe uitgave in Grand Rapids het licht zag. Voorts zag in de reeks: „The Library of Christian Classics”, verschijnend bij de „Westminster Press” te Philadelphia, als deel XXI en XXII het licht: Calvin, Institution of Christian Religion. Voorts er is nog een vertaling van John Allen. In 1936 verscheen daarvan reeds de zevende druk!

In het Franse taalgebied liet men zich evenmin onbetuigd. Daar verschijnen zelfs tegelijkertijd twee edities. Een onder leiding van de bekende Calvin-kenner Jean-Daniel Benoit en een tweede bij de uitgeverij Labor et Fides te Genève, verzorgd door Jean Cadier en Pierre Marcel. De laatste komt uit in vijf delen, waarvan het laatste uitvoerige registers, tabellen van citaten en verklaring van verouderde woorden etc. geeft. Het belangrijke vijfde deel is ook afzonderlijk te verkrijgen.

Voorts verschenen er een japanse, een italiaanse en een spaanse vertaling. De laatste werd verzorgd door Foster Stockwell te Buenos Aires. Een portugese vertaling is in de maak, en zal door de „Alliance réformée mondiale” aan de presbyterianen van Brazilië worden aangeboden, als herinnering aan het Calvin-jubileum.

Ook van de **commentaren** zagen of zien nieuwe uitgaven het licht. De volledige com-

mentaren-reeks, welke in het midden der vorige eeuw in Edinburg het licht zag, wordt momenteel in Grand-Rapids herdrukt, en is reeds bijna geheel verschenen. In Duitsland verscheen voor de oorlog een duitse vertaling van Calvijns commentaren op de boeken van het Nieuwe-Testament, onder redactie van E. F. K. Muller. Later werd deze onder leiding van Otto Weber voortgezet. Daarin verschenen reeds de commentaren op Daniël, Ezechiël, Jeremia, Genesis, Jesaja II, en preken over Job.

In Nederland zagen eveneens een aantal vertalingen van Calvijns commentaren op bijbelboeken het licht. Prof. Brummelkamp begon vorige eeuw de uitgave daarvan met de verklaring van de eerste drie evangeliën. En nadien verschenen er onderscheidene andere. Speciaal wil ik hier noemen de voortreffelijke vertaling van de commentaar op Romeinen, van de hand van Dr D. J. de Groot, die nog verkrijgbaar is. Voor het luttele bedrag van f 8.90. Dwaas is de predikant die deze niet in zijn bezit heeft en gebruikt.

* * *

Van de overige geschriften van Calvijns verschenen eveneens steeds nieuwe herdrukken. Het is onmogelijk ze alle te noemen.

In de eerste plaats wil ik wijzen op een reeks nog nooit eerder uitgegeven preken.

Het is met de preken van Calvijns een wonderlijke geschiedenis. Calvijns heeft er zelf slechts enkele uitgegeven. De overgrote meerderheid werd door een stenograaf (Denis Ragueneau, ook wel geschreven Raguener) tijdens het preken opgenomen. Zevenhonderd daarvan werden reeds in de Opera Omnia afgedrukt. Maar vijfhonderd zeventig preken bevinden zich nog in manuscript in Genève. Deze zullen nu D.V. gedrukt worden. In 1936 begon men met de preken over II Samuel. Maar tengevolge van de oorlog kwam er stagnatie in de uitgave. Ze wordt nu voortgezet. Behalve de (87) preken over II Samuel, zijn er o.a. nog 190 over Jesaja 13—51; 28 over Micha; 25 over Jeremia 14—18; 124 over Ezechiël 1—15 en 23—48; 44 over Hand. 1—7 en 58 over I Kor. 1—9.

Vijfhonderd vijftig preken zijn evenwel verloren gegaan. In 1779 waren er nog 44 banden gestenografeerde preken in de archieven te Genève. In de revolutiedagen werden deze op last van de bezettende macht als oud papier verkocht. Twintig jaar later werd een gedeelte ervan teruggekocht bij een uitdrukker! Maar er bleven er nog ruim 500 zoek.

In het Nederlands verschenen in de loop der jaren verscheidene bundels. Nu zijn vooral van belang de reeksen, welke door Ds J. Douma en Ds W. H. van der Vegt bij Wever in Franeker werden uitgegeven. In het eerste deel ervan publiceerde Ds V. d. Vegt een fijne studie over Calvijns preken. Helaas is het zesde deel met preken over het verbond — hoewel in manuscript gereed — nooit verschenen. Ook engelse en duitse en franse preekbundels verschenen. In Duitsland de mooie bundel van E. Mühlhaupt: Johannes Calvin, Diener am Wort Gottes. In Frankrijk preken over het lijden en sterven en de geboorte van Jezus Christus. Terwijl Eerdmans in Grand-Rapids niet minder dan vier bundels op de markt bracht.

Ik moet zo langzamerhand ophouden met mijn verhaal. Al is het ook nog zeer onvolledig.

Ik wil alleen nog iets zeggen over nieuwe uitgaven van Calvijns kleinere geschriften, zijn theologische traktaten. Die vormen misschien wel de boeiendste lectuur van al wat hij schreef. Subliem van stijl, klaar van dicitie, puntig, met een kristal-heldere logica en doorgloed van hartstochtelijke liefde tot God en zijn kerk.

De franse uitgeverij Je Sers gaf twee mooie bundels uit o.a. met de catechismus, de brief aan Sadoletus, het korte tractaat over het Avondmaal, en het tractaat over de ergernis. Nog andere kwamen afzonderlijk uit bij La Revue Reformée. In 1936 verscheen een mooie verzameling in Genève onder de titel: Calvin, l'homme d'Eglise. Simon gaf een schitterende duitse vertaling onder de titel Um die Ehre Gottes, daarin vindt men naast de Catechismus en de brief aan Sadoletus alsook het Vermaanschrift dat Calvijns in 1543 tot Keizer Karel V richtte. In het Engels kwam in de laatste jaren uit — in de reeds genoemde Library of Christian Classics —

de pracht-collectie: Calvin: Theological Treatises, vertaald door J. K. S. Reid. Voorts bij Eerdmans in Grand-Rapids een herdruk van de in 1854 in Edinburg verschenen drie delen tractaten welke verband houden met de reformatie. Dr T. F. Torrance schreef een Inleiding voor deze herdruk. Verder werd ook bij Eerdmans opnieuw gedrukt: Calvin's Calvinism, een vertaling van twee traktaten over de uitverkiezing. Enz. enz.

Natuurlijk deed Nederland ook weer mee!

In vorige eeuwen kwam reeds een flinke collectie nederlandse vertalingen van Calvijns kleinere geschriften van de pers. Uit de laatste tijd noem ik de Geneefse Catechismus, vertaald door Ds J. J. Buskes (Libellen-serie 240/41). De artikelen van de faculteit der Heilige Godgeleerdheid te Parijs... met remedie tegen het venijn. Deze vertaling is van Jan Wit. Prof. Bakhuizen van den Brink voegde bij zijn nieuwe uitgave van de drie formulieren ook de Catechismus van Genève toe in een fraaie vertaling. Vooral wil ik hier nog wijzen op het mooie boekje van Dr D. J. de Groot Om de ware eenheid der kerk, waarin hij het bekende tractaat van Calvijns over de ware reformatie der kerk — met een

inleiding en aantekeningen — opnieuw uitgaf. Ten slotte wil ik nog noemen de nieuwe vertaling van het korte tractaat dat Calvijns schreef over het Heilig Avondmaal, die door Mej. A. J. Dam werd verzorgd en die als No 1 van de Opbouwreeks verscheen.

* * *

Wanneer men deze lange rij van nieuwe herdrukken van Calvijns werken in allerlei talen voor zich ziet — en ik noemde nog lang niet alles, er zijn nog onderscheidene bundels brieven van Calvijns verschenen — dan komt men wel diep onder de indruk hiervan, dat Calvijns metterdaad nog leeft. Er zijn weinig moderne auteurs, wier werken zo vaak en in zo veel talen uitgegeven worden. Om van oudere maar niet te spreken. En Calvijns is toch reeds bijna vier honderd jaar geleden gestorven.

Will Durant schreef eens dat de Institutie een van de tien boeken is, die de wereld hebben geschokt, veranderd.

Mogen Calvijns werken dat nog eens doen.

C. V.

Toneel in de kerk in Canada

Al maanden ligt een artikel, geknipt uit een in Canada verschijnend weekblad, (The London Free Press, van Jan. 10, '59) op m'n bureau te wachten op aandacht. Een belangstellende lezer zond het uit Canada aan de redactie, blijkbaar met de bedoeling dat er in ons blad over zou worden geschreven. Het artikel gaat over het onderwerp dat hierboven staat en draagt tot opschrift: het toneel gaat naar de kerk. De ondertitel luidt: de protestantse gemeenten in Canada ontdekken de kracht van het toneel tot het geven van christelijke leiding. De schrijver (Kae McColl) vertelt van een kerkespel, bij ons genoemd lekespel als ik het wel heb, dat op een zondagavond is gespeeld in het kerkgebouw van de Verenigde Kerk bij het Hertepark te Toronto, Ont. (Deer Park United Church). Het spel was eenvoudig van opzet en zó gemaakt dat het gemakkelijk gespeeld kon worden op het podium voorin de kerk, wij zouden zeggen binnen het „doophek”, of zoals men in Zeeland vroeger placht te zeggen: in de tuin. Costuums en verkleedpartijen zijn er niet bij. De spelers worden uit de gemeenteleden gekozen, op het eerste gezicht, door de spelleider en men speelt in zijn gewone pakje. In het spel waarvan de schrijver vertelt, werd de opwekking van Lazarus „opgevoerd” of als u wilt: uitgebeeld. De Canadese Raad van Kerken promoveert het denkbeeld om bijbelse gebeurtenissen uit te beelden, omdat deze Raad van mening is, dat dit soort toneel uitermate geschikt is om de betekenis van de eredienst te beter te doen leven voor de mensen. Volgens de auteur van het artikel zou er in elke provincie van Canada een groeiende belangstelling zijn ontstaan voor dit soort toneel als element in de eredienst. Door al de grote kerkelijke „denominaties” in Canada zou dit denkbeeld worden voorgestaan. Het is een middel om „de waarheid te vertonen”, meent de auteur. En dat is volgens hem nu precies het probleem waarmee de kerk in haar eredienst te maken heeft. Het probleem van de eredienst zou volgens deze schrijver zijn, de mannen en vrouwen die alle gedrukt worden door de realiteiten van dit aardse leven, tot de overtuiging te brengen, dat zij de realiteiten van de wereld van God moeten aannemen en geloven. Dat laatste kan beter geschieden door actie dan door het woord. Beter door actie dan door spreken wordt bij de aanwezigen, de gemeenschappelijke gedachte gewékt, dat zij de realiteiten van „Gods wereld” moeten aannemen en geloven. Hij is van mening dat een deel van het mysterie van het toneelspel dit is, dat het publiek door één gedachte wordt beheerst; door de éne gedachte die de spelers weten uit te beelden. En dat is het ideaal van de eredienst dat allen hetzelfde gaan denken en gaan zien. Welnu, zo gezien kan deze vorm van toneel, ondanks de kritiek die ook in Canada is op toneel in de kerk, een zeer grote bijdrage leveren voor de protestantse eredienst.

Het lijkt niet onaardig wanneer de schrijver en waarschijnlijk de Canadese Raad van Kerken, het zo stelt, dat het probleem van de eredienst is de mannen en vrouwen, die alle gedrukt worden door de realiteiten van dit aardse leven, te brengen tot de overtuiging dat zij de realiteiten van „Gods wereld” moeten aannemen, maar het is niet waar dat dit het probleem van de eredienst is. Wat bedoelen deze mensen met die twee „werelden” waarover ze spreken? Wat zijn „de realiteiten” van „deze wereld”, waardoor alle mannen en vrouwen gedrukt worden? Het staat er bij in het artikel zodat wij niet behoeven te gissen. Het zijn: lijden, leugen, hoogmoed, haat, teleurstelling, dood. En wat zijn de realiteiten van „Gods wereld”? Dat zijn: liefde, dankbaarheid, vergeving, vrede en leven. Die twee „werelden” gelijken veel op de twee werelden waarover de apostelen soms spreken, maar ze zijn niet dezelfde. Ze zijn wat anders. Als de apostel Paulus in Ef. 1 : 21 spreekt over „deze” eeuw en de „toekomstige” eeuw dan heeft hij het over twee „werelden” die elkaar opvolgen. Eveneens als de apostel Johannes in zijn 1e brief, hoofdstuk 2 : 17, tegenover elkaar stelt de „voorbijgaande” wereld en de wereld „die blijft” tot in eeuwigheid, spreekt hij over wat anders dan over een psychische overgang, een overgang in gedachten, gevoelens en „beleving” van de realiteiten van deze wereld naar de realiteiten van de „wereld Gods”. De apostel Johannes schrijft dat wie de wil Gods doet, die maakt daardoor deel uit van de wereld die niet vergaat, die blijft dus in eeuwigheid. En als de apostel Paulus in Colossenzen 3 spreekt over het zoeken van „de dingen die boven zijn” en het bedenken van de „dingen die boven zijn” en niet „die op de aarde zijn” dan heeft hij het ook over twee „werelden”, ja, maar over andere werelden dan waarover onze schrijver en de Canadese Raad van Kerken het heeft. Paulus doelt met „de dingen die boven zijn” op Christus, de Koning op des Vaders troon (Col. 3 : 1) en met de „dingen die op de aarde zijn”, op de zonde die heerst in de harten van de mensen in de wereld, die van de levende God vervreemd is. Zie Col. 3 : 5—11. Dat is wat anders dan het Canadese blad op het oog heeft. In het Canadese blad denkt men aan het „beleven” van de narigheden van het leven en het „beleven” van in je opgeroepen „betere” voorstellingen. Die laatste „betere” voorstellingen duidt men aan met de naam „Gods wereld”. Beide „werelden” liggen echter in het vlak van menselijke voorstellingen en gevoelens of, zo u wilt, in het vlak der „beleving”, der psychische ervaring. Maar Paulus denkt aan Christus. Hij denkt en schrijft duidelijk over de Zaligmaker, de Mens Jezus Christus. Paulus denkt aan de zonde, die schuld en verlorenheid heeft teweeggebracht en teweegbrengt, en hij spoort aan om in de Christus te geloven en te zoeken de vernieuwing van ons leven bij Hem, Die Koning en Profeet en Priester is

op de troon des Vaders. Dat geloven in Christus is niet maar alleen een zaak van hetzelfde denken, waartoe de toneelvoorstelling de vergaderde mannen en vrouwen zoekt te brengen, maar het is een werk dat de Heilige Geest in het mensenhart werkt. Met andere woorden: Gods werk. De Leerregels van Dordrecht hebben in het derde en vierde hoofdstuk over deze wedergeboorte mooie dingen gezegd. En in de Schrift wordt ons niet anders geleerd dan dat het evangelie gepredikt moet worden met het bevel van geloof en bekering. Het is opvallend, maar geenszins toevallig, dat in het lijstje van de realiteiten van „deze wereld” dat ik hierboven overnam, het woord „zonde” niet voorkomt. De zonde is de **oorzaak** van onze eeuwige honger en kommer. En als dit woord niet voorkomt en als de schriftuurlijke leer omtrent de zonde niet gekend of niet aanvaard wordt, dan kan ook niet schriftuurlijk over de redding uit zonde en verlorenheid gesproken worden. Nu dat gebeurt hier dan ook niet. Bij de realiteiten van „Gods wereld” zou dan immers in de eerste plaats genoemd zijn de gave Gods in de Here Jezus Christus, Die leeft en regeert en Die ons kan en wil horen en helpen. Maar Hem zoekt ge tevergeefs bij de genoemde realiteiten van de „wereld Gods”, welke wij boven opsomden.

Ieder onzer, die het artikel in het Canadese blad, rijkelijk voorzien van foto's uit het spel over de opwekking van Lazarus, leest, die zal zonder twijfel zich afkeren en onberedeneerd reeds zeggen: neen, dat moeten we niet hebben in de kerk en liever ook niet buiten de kerk.

Waarom niet?

Wij vatten onze bezwaren in enkele punten kort samen.

1. De idee die hier achter ligt van die „twee werelden” is niet schriftuurlijk.

Dat wat men zoekt te bereiken in de eredienst is, dat de beroerdigheid van het leven op aarde, wordt „overwonnen” door het geloof

in betere dingen. Die betere dingen noemt men de dingen van „Gods wereld”. Dit is onschriftuurlijk. De HEERE leert ons dat de schuld, onze schuld en zonde is verzoend, en dat er vergeving is voor allen, die tot de Here Jezus vluchten met hun zonden en ellenden. En dat Hij een Voorspraak is voor ons.

De realiteit van zonde en genade, van verlorenheid en redding, door het geloof in het evangelie van de levende Christus, is hier vervangen door een modernistisch, psychologisch surrogaat. In plaats van de enige troost in leven en sterven van de Heidelbergse Catechismus, de troost die God in zijn onuitsprekelijke genade heeft bereid, is hier gekomen een troost-bedenksel van de mens.

2. In de christelijke eredienst gaat het juist om de realiteit van de zonde en van de genade beide. Denk slechts aan de voortreffelijke omschrijving van de Catechismus, die zegt dat we, om in deze enige troost te leven, moeten leren **hoe groot onze zonde en ellende is**. Dat ten eerste. En vervolgens **hoe wij van al die zonde en ellende verlost worden**.

3. De geloofskennis van zonde en ellende en van Hem, Die ons van die zonde en ellende verlost, ontstaat alleen door de werking van de Heilige Geest. Daarom is dit het „probleem” van de eredienst, om ons uit te drukken in de terminologie van dit artikel, hoe de Heilige Geest onze harten en ogen zo moge verlichten, dat wij zien de wonderen, die de Here doet aan en door zijn volk dat zijn Woord hoort en gelooft. Het is overigens geen probleem. Want God heeft zijn Heilige Geest toegezegd aan zijn volk en kerk. Hij heeft die belofte van de werking van de Heilige Geest reeds bij onze doop bezegeld en bekrachtigd. De zaak waarom het gaat bij de eredienst is dat we het Woord horen en brengen. Door dat Woord wil de Heilige Geest werken. Door dat Woord bestaat de kerk. Door dat Woord leeft de kerk. Door dat Woord te horen en te bewaren leeft ieder levend christen.

4. Naar mijn overtuiging kan men op het toneel alle realiteiten van het schepselen-

bestaan uitbeelden. Dat is een geweldige kunst; een geweldig **vermogen** van de toneelkunst. Maar de overwinning van de satan en de verzoening en de bevrijding van de zonde kan men op het toneel nimmer uitbeelden. Waarom niet? Omdat de overwinning van de satan, en de verzoening van onze zonden, en de bevrijding ervan **geen mensenwerk** is. Dat is voluit Gods werk. En Gods werken zijn zéér groot. Die gaan evenals Hijzelf, ons menselijk begrijpen oneindig hoog te boven. Wij kunnen Hem niet uitbeelden. Met geen enkel menselijk kunstwerk; ook niet op het toneel. Wij mógen en kunnen geen beeld van Hem maken. Wij kunnen Zijn verlossingswerken ook niet uitbeelden.

5. Wat het spel van de opwekking van Lazarus aangaat is onze mening dat de „heerlijkheid” van de Here Jezus, die Hij in zijn wonderen „openbaarde” (vergelijk Joh. 2 : 11) niet kan worden „uitgebeeld” (vergelijk 1 Joh. 1 : 1—4). Wij gaan deze stelling hier en nu niet motiveren. Opgemerkt zij dat wij van mening zijn, dat de visie van dr A. Kuyper Sr in zijn Pro Rege (deel I, bladz. 158 v.) omtrent het doen van wonderen en tekenen door de Here Jezus, als zou in de Zoon des mensen, de mens zonder zonde en also **de mens in zijn ongebroken kracht weer tevoorschijn zijn getreden**, door ons niet wordt gedeeld. Wij geloven dat in deze visie geen recht wordt gedaan aan hetgeen ons in de Schrift wordt geopenbaard over de wonderen, die de Heiland deed, toen Hij op aarde was. Wanneer men de visie van dr Kuyper inzake dit punt deelt, zal men het „uitbeelden” van de wonderen van Christus, zoals de opwekking van Lazarus goed kunnen verdedigen. Men kan er een instinctmatige afkeer van hebben. Dat is wat anders. Maar een principiële verweer zal men moeilijk kunnen vinden. Of men moet de nogal naïeve mening willen verdedigen, dat uitbeelding van menselijke krachten en gevoelens zondig zou zijn. Bij mijn weten is dat nimmer serieus verdedigd door christenen, op goede gronden.

Christelijk „verzet” in Hitler-Duitsland

III

De charmante antichrist.

Op 1 september 1939 begon de oorlog met Polen. Op de 10e april van het volgend voorjaar vond de invasie in de Skandinavische landen plaats. Precies een maand later rolde het duitse leger de Lage landen en Frankrijk binnen.

Het apparaat van de Geheime Staatspolitie werkte binnenslands op volle toeren. Men was er op bedacht elke haard van onrust uit de weg te ruimen. In de oorlog — Hitler sprak in zijn redevoeringen steeds over „den uns aufgezwungenen Krieg”, „de ons opgedrongen(!) oorlog” — diende de binnenlandse rust meer dan ooit verzekerd te zijn. Intussen: de apparaten van partij en staat werkten geruislozer dan voor de oorlog. En de aandacht van het volk was door de oorlogsgebeurtenissen en straks ook door de luchtaanvallen uit het Westen zó in beslag genomen, dat het ook minder dan voor het uitbreken van de oorlog lette op wat er binnen het Rijk gebeurde. Zo trok het nauwelijks de aandacht dat de Theologische School in Bethel gesloten werd. En aan de „nationale en zedelijke opheffing van het duitse volk”, waarover de dictator in de Garnisonkirche in Potsdam op 21 maart 1933 gesproken had, werd in alle stilte voortgewerkt. Wat deze nationale en zedelijke verheffing betekende, daarvan had het duitse volk al enkele proeven te bespeuren gekregen. Aan de arisering van de natie werd systematisch en „gründlich” gewerkt. Na de boycot van de Joden en de „spontane reactie” van het duitse volk op de moord op een beampte van het duitse gezantschap te Parijs, Von Rath door de Jood Grynspan in de vroege herfst van 1938 waren de beruchte Jodentransporten begonnen: naar de concentratiekampen, de tussenstations op de weg naar de gaskamers en de verbrandingsovens. Hun liquidatie had een aanvang genomen.

Grotendeels sliep het duitse volk nog de slaap der onschuldigen. . . . Het vernietigingsapparaat werkte in alle stilte, maar het werkte grondig en efficiënt.

Straks zou het ook grijpen naar mensen, die

geen druppel joods bloed in de aderen hadden. Het was voor een duitse jongen bepaald een gevaar, zo hij een of andere organische of geestelijke afwijking had, opgeroepen te worden voor de keuring voor de militaire dienst. Werd het gebrek ontdekt, dan werd hij (dat was het voordeel) afgekeurd. De prijs, die hij betalen moest, was opname in een ziekenhuis, waar hij pijnloos werd gesteriliseerd en uitgesloten van de verbetering van het **germaanse ras**. . . .

„Geheim bevel”.

Op de 1e september 1939, de dag waarop het leger Polen binnenviel, vaardigde Hitler een strikt geheim bevel uit, geschreven **op zijn persoonlijk briefpapier** van de volgende inhoud:

„De rijksleider Bouhler en Dr med. Brandt ontvangen onder verantwoordelijkheid aan mij de opdracht, de bevoegdheden van met name aan te wijzen artsen zo uit te breiden, dat aan zieken, die naar menselijk oordeel ongeneselijk zijn, na een zorgvuldige beoordeling van de stand van hun ziekte, de „genadedood” kan worden toegestaan.”

Dat was een persoonlijk en zéér geheim bevel van Hitler. Men staat verbaasd over de bijna humane vorm waarin hier de eerste stap werd gezet op de weg naar de vernietiging van duizenden „volksgenoten”. Leest men de tekst dan is het alsof de grootste piëteit diende te worden in acht genomen. De stand van de ziekte diende „zorgvuldig” te worden beoordeeld. En het slot van de particuliere oekase van de dictator vestigt de indruk dat de „Gnadentod” — wij hebben daar gelukkig geen nederlands woord voor — slechts op verzoek van de betrokkenen als een gunst(!) kon en mocht worden toegestaan.

Hoe het in de praktijk toeging zou blijken. Het ging weer „gründlich”.

En bijna onopgemerkt.

Reeds in oktober 1939 werden aan de bekende sanatoria en aan een reeks van parti-

culiere tehuizen, waar zwakzinnigen, toevalligders, zenuwpatiënten en langdurig zieken werden verpleegd, op het meest onverwacht aanmeldingsformulieren toegezonden met een schrijven van de rijksminister van binnenlandse zaken. In deze brief heette het, dat met het oog op een meer planmatige en economische organisatie der sanatoria de bijgevoegde formulieren voor de eerste december 1939 dienden te worden ingevuld en rechtstreeks aan de minister moesten worden teruggezonden.

Zonder enig kwaad te vermoeden vulden de directies der betrokken inrichtingen de formulieren in. Gevraagd werd: „alle patiënten dienen te worden aangegeven die 1. aan de hieronder te noemen ziekten lijden en in de werkplaatsen der inrichtingen niet of slechts met mechanisch werk (uitrafelen) bezig gehouden kunnen worden:

- Schizophrenie, Epilepsie (indien van exogene aard aangeven of de oorzaak gelegen is in dienst aan het front of welke andere), ouderdomsziekten, ongeneselijke verlamming en andere luesziekten, zwakzinnigheid van elke aard, hersenvliesontsteking, Huntington of andere neurologische ziekten in het eindstadium, of
- (patiënten) die zich sedert ten minste 5 jaar voortdurend in inrichtingen bevinden;
- als misdadige geesteszieken zijn opgenomen; of
- niet het duitse staatsburgerschap bezitten of niet van Duits of daarmee verwant bloed zijn, onder opgave van ras of staatsburgerschap.”

Ofschoon de onder 4. gestelde vraag op z'n minst reden tot nadenken zou hebben mogen geven, liepen de leiders der sanatoria er in. Slechts enkelen informeerden, waarom deze zaak rechtstreeks van de minister van binnenlandse zaken uitging, met voorbijgaan van de bevoegde bureaux voor de volksgezondheid. . . . Men was — echt Duits! — wat ongerust over het feit dat er in de organisatie iets niet scheen te kloppen, dat de zaak niet over de bekende hiërarchische ladder liep. Dat punt 4 van het formulier duidelijk wees in de richting van de vernietiging van „niet-ariërs” ontging aan de opmerkzaamheid.

6. De kerk moet zich door niets laten afdringen van het **prediken** van het Woord; van het „leren”; van het onderwijzen alles wat de HEERE geboden heeft. Bij het onderhouden van dit gebod zal de kerk wél varen. Ook de United Church in Canada. En niet minder de kerken en christenen in Nederland.

Dit wat we hier bespraken is niet uitsluitend een zaak die Canada raakt. Er zijn in Nederland ook kringen, waar men het meer zoekt bij lekespelen dan bij het prediken van het Woord en het leren onderhouden van alles wat de HEERE geboden heeft. Voor een twintig jaar deed men dat alleen in modernistische of vrijzinnige kringen. Tegenwoordig zoekt men in kringen die zich nog steeds

gereformeerd blijven noemen, het „spel” om de realiteiten van zonde en genade, verlorenheid en rechtvaardigmaking uit te beelden. Laatstleden pinksteren werd ergens in de duinen een pinksterspel opgevoerd waar deze dingen werden uitgebeeld, door synodaal gereformeerden uit Amsterdam. Men deed het niet in de kerk maar in de duinen. Het is in dit geval maar een kleine stap van de duinen naar de kerk. Naar onze overtuiging een stap in de verkeerde richting, een stap die wat het uitgangspunt aangaat, niet veel verschilt van dat wat de Canadese Raad van Kerken aanbeveelt en van wat men in de United Church in Toronto heeft gedaan met het spel van Lazarus' opwekking.

J. Meester.

Om het bijbelse grondmotief

Antwoord aan mr W. Nieboer, I.

We leven in een tijd die gekenmerkt wordt door een dynamische verandering. In de wereld die door twee wereldoorlogen is afgebroken had het Calvinisme reeds weinig te betekenen. In de nieuwe wereld, die in wording is, zijn we vrijwel geheel uitgeschakeld. Welke boodschap hebben we thans, bij de opbouw van de nieuwe tijd, en concreet inzake wetenschap en cultuur?

Déze probleemstelling eist een onderzoek naar de grondmotieven van wetenschap en cultuur en het vrij baan geven aan de kracht van het bijbelse grondmotief, opdat dit grondmotief een kracht kan en zal zijn in de wereld van de toekomst.

Een grondmotief is een religieuze dynamis en een fundamentele cultuurvormende **kracht**. Een grondmotief heeft een dynamische structuur. Een grondmotief legitimeert zich niet maar vertoont zich in de uitoefening van zijn

invloed en kracht. Bij het optreden van verschillende grondmotieven en bij vermenging van grondmotieven moet men kiezen. Maar bij het afwijzen van het éne grondmotief zal men toch moeten uitgaan van het andere, het eigen grondmotief. Legitimatatie treedt op als men iets verdedigt. Daarbij zal men de verdediging funderen in het eigen grondmotief. Een grondmotief legitimeert zich echter niet. Het feitelijke optreden ervan moet ter legitimatie volstaan. Dat volgt uit de aard van een grondmotief als cultuurvormende kracht.

Het gaat hierbij om een zeer centrale zaak. Enerzijds staat en valt hiermede de wijsbegeerte der wetsidee als christelijke wijsbegeerte. Anderzijds, en dat is veel belangrijker, zal het christelijke geloof des te beter de wetenschap en cultuur van de komende tijd fundamenteel beïnvloeden naar mate wij zelf in ons dienstbetoon aan deze beïnvloeding, een goed inzicht hebben in het grondprobleem van de grondmotieven.

Echter: op het punt van de organisatie werd men gerustgesteld. Voorzover men gevraagd had kreeg men ten antwoord dat het alleen maar ging om verzameling van gegevens voor de statistiek....

En intussen draaide het apparaat verder.... Slechts drie weken later — de zaak was dus klaarblijkelijk „wohl organisiert” — op de 20e januari 1940 ontvingen de gestichten en tehuizen bericht dat de zieken, die men had opgegeven, naar elders zouden worden overgebracht en wel in gezamenlijke transporten en dat het niet gewent was hun families op de hoogte te stellen. Deze keer was het schrijven ondertekend door de commissaris voor de Rijksdefensie. De directeuren schudden het hoofd: wat had nu deze man met deze zaak te doen?

Juist op dit moment had men weer gelegenheid kunnen hebben het demonische spel te doorzien: de defensiecommissaris had er alles mee te maken. Het was oorlog. Alle oneconomische arbeid moest worden overbodig gemaakt. Zo veel mogelijk handen moesten vrijkomen om nuttiger werk te doen voor de verdediging van het vaderland. En het getal mee-eters aan de gerantsoeneerde tafels moest tot een minimum worden beperkt. Van de toevallijders en andere zieken en ouden van dagen mochten alleen diegenen in leven blijven die in de werkplaatsen nog wat werk konden doen voor het welslagen van de „ons opgedrongen oorlog”.

Maar toen ieders gedachten — het was half april 1940! — in Noorwegen zaten, reden lange autocolonnas de terreinen der sanatoria op. De verhuizing begon. Waarheen? Men vroeg het aan de chauffeurs, de verplegers, de verpleegsters. Niemand wist het.

Tot men eindelijk lont begon te ruiken. In de kranten verschenen steeds meer merkwaardige rouwadvertenties:

„Wij ontvingen het droevig bericht van het plotseling sterven mijner lieve Vrouw, onze trouw zorgende moeder.... Zij is in Hartheim bei Linz a.d. Donau overleden en reeds verast.”

„Wij ontvingen de smartelijke tijding van de plotselinge dood van onze zeer innig geliefde dochter, zuster en schoondochter.... De verassing heeft reeds plaats gehad te Grafeneck.”

„Zwaar en onbegrijpelijk trof ons het bericht van het onverwachte heengaan van mijn geliefde man.... drager van het IJzeren Kruis uit de wereldoorlog.... In alle stilte heeft de bijzetting van de uit Linz a.d. Donau overgebrachte urn plaatsgevonden.”

Toen schrokken de directeuren eindelijk wakker. Uit deze en dergelijke advertenties werden ze gewaar waarheen men hun patiënten gebracht had. Waarom waren ze zo plotseling, zo spoedig na hun vertrek gestorven? Waaraan? Hun familieleden vernamen het. Acht à veertien dagen na hun dood, nooit eerder, ontvingen ze bericht dat de patiënten gestorven waren aan.... griep, longontsteking, een beroerte of storting van de bloedsomloop. De tekst van deze brieven was bijna steeds gelijklopend, als volgt:

Landssanatorium Brandenburg
a.d. Havel

17 juni 1940

Aan de Heer Friedrich Z.
Küstrin/N. Forststr. 4

Zeer geëerde Heer Z....!

Een droeve plicht vervullend moeten wij U tot ons leedwezen mededelen, dat uw dochter Edith, die pas kort geleden om administratieve redenen naar Brandenburg a.d. Havel werd overgebracht in onze inrichting, hier op de 16e juni 1940 aan een Sepsis, die optrad tengevolge van een zware Angina, gestorven is. De ziekte trad zo plotseling en met zulk een hevigheid op, dat alle pogingen onzer doktoren, de patiënte in het leven te behouden, geen succes hadden.

Wij nemen de vrijheid U met deze regelen ons hartelijk medeleven tot uitdrukking te brengen en vragen U, troost te vinden in de gedachte, dat uw dochter, hoewel zij vroeg uit het leven scheiden moest, van een ongeneselijke ziekte verlost werd. Bij de aard en zwaarte van het eigenlijke lijden zou aan beterschap of zelfs genezing en daarmee aan ontslag uit de inrichting nooit te denken geweest zijn. Het leven zou voor haar veel droefheid hebben betekend.

De natuurlijke gezondheidszorg voor de cultuur bestaat uit de zuivere prediking van het Evangelie. Maar hoe verantwoordt we deze prediking in de wetenschap, in de kunst, in de staat en de maatschappij? En hoe doen we dat ultra-modern; dus niet door altijd een kwart-eeuw te laat te komen. Om dit probleem centraal te bezien stellen we deze vragen wijsgerig. En als we dat doen komen we uit bij de vraag naar het grondmotief. Hierom draait mijn discussie met mr W. Nieboer. Ik deed mijn aanval omdat hij tegenover studenten een afwijking van het bijbelse grondmotief propageerde en tevens om deze problematiek in een discussie aan de orde te kunnen stellen.

Nieboer acht het onderscheid tussen schepping en Woord fundamenteel en noemt ze samen ons levenskader. Ik kan niet verder gaan dan dit onderscheid belangrijk te noemen, want er zijn te veel restricties om van fundamenteel te spreken. Vollediger is het onderscheid tussen God als spreker, het Woord als het gesprokene en de mens als angesprokene. Daarbij is van belang op te merken dat we Gods Woord thans horen en lezen door middel van de bijbel en als boek behoort de bijbel bij de schepping. In Gods Woord gaat het voorts om Christus en Hij is God en mens, Schepper en schepsel beide. En tenslotte omvat het Verbondswoord met Gods scheppingswoord, de wet waaraan het schepsel gehoorzaamt en Gods kracht, onderhouding en regering. Omdat deze structuren voor de schepping geldende betekenis hebben behoren ze zelf niet tot de schepping. Er zijn dus structuren die buiten het onderscheid tussen schepping en Woord vallen, zodat dit onderscheid nimmer fundamenteel kan zijn. (Althans niet in ontologische zin).

Schepping en Woord zijn volgens Nieboer samen het door God gewilde levenskader, waar we niet bovenuit kunnen leven of mogen denken.

Hiertegenover moet opgemerkt worden dat wij wel degelijk boven de schepping uit kun-

Op verordening der politie moesten wij de verassing terstond doen plaats vinden. Indien U zou wensen dat de urn met de sterfelijke resten op het kerkhof van uw woonplaats wordt bijgezet, verzoeken wij U binnen 14 dagen daarvan mededeling te doen en ons de benodigde verklaring van de directie van het kerkhof, dat deze accoord gaat, toe te zenden. De toezending van de urn geschiedt kosteloos. Voor het geval wij op genoemde datum geen bericht van U hebben, zullen wij voor de bijzetting elders zorg dragen.

Hierbij ingesloten gelieve U twee verklaringen van overlijden aan te treffen ten behoeve van eventuele overlegging aan de openbare besturen en verzoeken U deze zeer zorgvuldig te willen bewaren.

Heil Hitler! 1)

w.g.

Gelukkig hebben ontvangers van dergelijk rouwbeklag de stukken bewaard.

Ze dienen tot bewijs hoe correct, hoe charmant een demonisch antichristendom zijn kan.

Men moordde en moordde en schreef aan de familie van de slachtoffers brieven van troost....

Men loog en bedroog, maar men deed het beschaafd....

Men moordde op last van de dictator en deed alsof de verbranding van de vermoorden alleen maar geschiedde op last van de politie, terwijl men anders niet bedoelde dan de sporen van de misdaad uit te wissen....

En men was waarlijk nog zo fijngevoelig de familie die zó zware tol had moeten betalen aan wat vaak haar afgod was, een kosteloze toezending van de urn aan te bieden.... Ra, ra, wat zo'n urn bevatte.

Alzo geschiedde onder het Herrenvolk dat met zijn duitse „cultuur” de aarde van Wladiwostok tot Vlissingen dacht te zegenen....

De antichrist kan een beschaafd „heer” zijn. Wat er achter deze correcte façade gebeurde, daarvan vertellen we D.V. een volgend maal.

G. VISEE.

1) Alles a.w blz. 219 volg.

nen leven en mogen denken. In de religie gaat ons leven en denken de schepping te boven. Dat kunnen en mogen we door de kracht van Gods Woord. En de kracht van Gods Woord is het bijbelse grondmotief. Maar boven deze kracht van Gods Woord kunnen we niet uit leven of denken. Dat is de fundamentele betekenis van het bijbelse grondmotief. We kunnen er niet bovenuit. Met andere woorden, legitimatie is niet mogelijk. Anders gezegd: het is zinloos te vragen naar de grond van dit grondmotief. Het Woord is eigenmachtig en niet de schepping.

Over het grondmotief van natuur en genade willen we nu niet polemiseren. Dat zou onvruchtbaar zijn indien we de zin en betekenis van het bijbelse grondmotief niet eerst hebben verstaan. Over de omvang en legitimatie van het bijbelse grondmotief thans wel nader.

Het bijbelse grondmotief kan in één woord uitgedrukt worden: Christus. Want Christus is als tweede Adam het centrum van geheel de **schepping**. Hij werd voor ons tot **zonde** gemaakt en droeg de zonden der wereld en Hij is de enige **Verlosser** en Zaligmaker. De kracht van het bijbelse grondmotief vinden we in Christus. Door Christus is dit grondmotief de sleutel der kennis en daardoor is dit grondmotief het Schriftbeginsel ter Schriftverklaring en het Schriftbeginsel ter verklaring van schepping, wereld en cultuur.

Is hier nog legitimatie mogelijk?

Wel is nodig een verdere ontvouwing van dit bijbelse grondmotief. Bij de vraag naar christelijke wetenschap en christelijke cultuur spreken we daarom in eerste instantie van het grondmotief van schepping, zondeval en

verlossing. Om de problemen duidelijk te stellen is deze eenvoudige formulering gewenst. Gaat het om de norm voor de kerkelijke samenleving in Nederland dan komen we met de geloofsbelijdenis als een veel bredere uitwerking van dit zelfde bijbelse grondmotief. In het woord grondmotief zit echter het kernachtige dat een kracht uitoefent op alle terreinen van het leven. Vandaar dat de formulering: het grondmotief van schepping, zondeval en verlossing door mij wordt voorgestaan, ook boven de bredere formulering van Dooyeweerd zelf. Op dezelfde wijze formuleer ik het humanistische grondmotief van persoonlijkheidsreligie en wetenschapsideaal liever als het grondmotief van mens en wereld. De formulering van Dooyeweerd is gekozen met betrekking tot de werking van de grondmotieven in de wijsbegeerte. Daar de grondmotieven echter evenzeer hun culturele vormingskracht doen blijken in de techniek en kunst is daarvoor een eenvoudiger en centraler formulering gewenst.

Ziet Nieboer in het verlengde van de schepping de voleinding, tegenover de zondeval de gehoorzaamheid van Christus en naast de verlossing ook de verwerping als gevolg van de afwijzing van de verlossing dan wijzigt hij niet de omvang van het bijbelse grondmotief maar dan formuleert hij alleen maar breder. Immers wat is de omvang van een kracht? De vraag naar de omvang van een grondmotief is een onjuiste vraag. Het bezwaar van Nieboer is m.i. te herleiden tot een misverstand over wat een grondmotief is.

J. Stellingwerff.

Schepping en Woord

Ir J. Stellingwerff heeft onlangs in dit blad (Ie jrg. no 34 dd 5-12-'58) aandacht geschonken aan een door mij in „Fax” (Ie jrg. no 2, mei '57) gepubliceerd artikel over Schepping en Woord. We zijn hem dankbaar voor zijn opmerkingen en verzekeren dat het lange tijdsverloop tussen zijn artikel en deze reactie niet aan ons te wijten is en dus niet kan worden uitgelegd als gebrek aan belangstelling voor zijn kritiek. Inmiddels is in „Lucerna” (Ie jrg. no 2, maart 1959) over dezelfde materie een artikel van mijn hand verschenen, zodat iedere geïnteresseerde thans van beide standpunten kan kennisnemen. Terwille van de duidelijkheid zal ik echter mijn standpunt kort resumeren.

Het onderscheid tussen Woord en schepping is m.i. in vele gevallen van belang voor het verwerven van een juist inzicht. Immers als we ons denken en doen naar Gods Woord, en naar dat Woord alleen, willen richten, is het nodig dat we ons steeds weer van de „unieke en superieure positie” van dat Woord rekenschap geven. De mens staat boven de schepping, maar onder het Woord. In het leven naar het Verbond (ook ons denken valt hieronder) zijn wij, als schepsel, volkomen aan dat Woord onderworpen — we zullen dan ook eer alle schepselen moeten laten varen dan ook maar het minste doen tegen Gods Woord. Onder het „Woord Gods” verstaan wij hier het Woord des Verbonds, gesproken tot de mens, opgetekend in de Bijbel, de Heilige Schrift. Dit Woord sprak de Here God tot de mens zodra hij was geformeerd (Gen. 1 : 26—28). Vóórdat de mens aan het werk toog in de schepping, ontving hij zijn werkopdracht: het Woord van God. Bij de aanvang van de menselijke historie zijn daar de schepping en het Woord als het kader waarin de mens leeft en werkt.

Schrift en Belijdenis onderscheiden Woord en schepping o.a. als gehandeld wordt over de middelen waardoor wij God kennen (ps 19; N.G.B. art. 2). Het rechte kennen van God is niet maar een weet-hebben van Zijn deugden, Zijn wezen, Zijn persoon, maar is altijd een kennen in geloof, in lofprijzing en aanbidding, in overgave en volledige onderwerping aan Zijn wil. Wij ontmoeten God Zelf als onze Maker en Vader in schepping en Woord. Hem te kennen is het leven — dit kunnen we alleen maar nazeggen met de levende taal van de Schrift en kan m.i. niet adaequaat worden uitgedrukt in een (wijsgerige) kennisleer. In schepping en Woord krijgen wij rechtstreeks met God te maken — Woord en schepping

zijn o.i. daarom het door God gewilde kader waarin de mens leeft. We kunnen hier niet bovenuit leven — we mogen hier ook niet bovenuit **denken**.

Om de eerbiediging van dit levenskader tot uitdrukking te brengen heb ik geponeerd, dat denken over Gods Woord de taak van de theologie moest zijn en het denken over de algemene opbouw van de schepping de taak van de wijsbegeerte. Natuurlijk moeten wijsgeer en theoloog intensief samenwerken — maar het streven naar een wetenschap die de aldus gedefiniëerde theologie én wijsbegeerte overkoepelt (of men die nu „wijsgerige theologie” dan wel „christelijke wijsbegeerte” noemt) is m.i. onjuist: de theoloog zal dan uitspraken doen over de structuur van het geschapene, welke strekking en juistheid hij niet kan overzien; de wijsgeer zal met zijn schematiserend denken en analyseren (nuttig en nodig bij het bezig-zijn met de schepping) het Woord gauw „mishandelen” d.w.z. niet in zijn eigensoortigheid tot zijn recht laten komen. Dat dit gevaar niet denkbeeldig is blijkt uit het artikel van Stellingwerff — we komen hierop nog uitvoeriger terug.

Het onderscheid tussen Woord en schepping verschaft ons m.i. ook de juiste kritische positie tegenover het roomse natuur-genadeschema. Men gaat vaak af (en dit kan natuurlijk ook) op het woord „genade” en handhaaft dan tegenover Rome de schriftuurlijke betekenis van dit woord, maar hiermee wordt m.i. toch het roomse schema niet centraal geraakt. Want Rome laat haar schema teruggaan tot vóór de zondeval en ziet bij het verlenen van de genade God tevens als Schepper werkzaam — daarom wordt de roomse genade ook als een creatuurlijke grootheid gezien: een geestelijke substantie bij een dosis wordt toegediend. Dit komt omdat Rome het Woord niet ziet — dan blijft voor het denken alleen maar de schepping over, die de gedachten en de begrippen gevangen houdt. Miskennen van de schriftuurlijke betekenis van „genade” is dus o.i. een uitvloeisel van het niet-erkennen van de plaats en betekenis van Gods Woord — welke beide door dat Woord zelf worden bepaald.

Het kon niet anders of deze positie-keuze tegenover Rome had tot gevolg dat de kritiek op Rome van calvinistische zijde mij niet meer geheel kon bevredigen. Ik heb in dit verband in „Fax” aandacht geschonken aan Kuyper, Bavinck en Dooyeweerd (Schilders opvattingen kwamen ter sprake i.v.m. de gemene-gratie-leer). Beide eerstgenoemden onderscheiden herhaaldelijk tussen schepping

en herschepping, terwijl Dooyeweerd de trits schepping-zondeval-verlossing als de juiste uitdrukking van het christelijk grondthema beschouwt. Daar mijn geachte opponent de trits van Dooyeweerd als het „bijbelse grondmotief” van alles beheersende betekenis acht, zal ik alleen mijn bezwaren hiertegen vermelden. Ik splits mijn bezwaren in twee punten, wat ik in mijn „Fax”-artikel ten onrechte heb nagelaten:

1. Wat de polemiek tegen Rome betreft: Rome gaat m.i. reeds fout in de tekening van de situatie vóór de val en dient daarom ook op dit niveau te worden bestreden. De trits van Dooyeweerd zal Rome op zichzelf ook wel aanvaarden, maar de betekenis van val en verlossing wordt door Rome bepaald door een daarachter liggende beschouwing betreffende het karakter van de schepping als „de natuur” met daarboven „het bovennatuurlijke” — een beschouwing waarin geen plaats is voor Gods Woord (ook de zonde in het denken wordt gekarakteriseerd door Woord-verachting). Trouwens: de visie van Dooyeweerd op val en verlossing wordt voor een groot deel bepaald door zijn beschouwing van de schepping m.n. door de idee van de concentratie.
2. Wat dit grondmotief als zodanig betreft: waarom heeft het juist deze omvang? Waarom alleen deze drie feiten genoemd? Kuyper en Bavinck noemden twee (schepping en herschepping) Dooyeweerd voegde daar de zondeval bij — dit kan nauwelijks een correctie betekenen, daar de herschepping of verlossing uiteraard de val onderstelt.

Dooyeweerd gaf hoogstens een aanvulling — maar men kan op deze wijze voortgaan met aanvullen: behalve de schepping (als begin) is daar de voleinding, behalve de val van de eerste Adam is daar het staandblijven van de Tweede, behalve de verlossing is daar de verwerping. Waarom dit alles ook niet in het „Grondmotief” opgenomen?

Mijn hoofdbezwaar tegen het Grondmotief betreft de **legitimatie**: waar veroorlooft de Schrift ons om met een „bijbels grondmotief” te opereren? Deze vraag raakt één van de belangrijkste redenen waarom ik het onderscheid tussen Woord en schepping naar voren breng: nl. **dat het Woord zelf bepaalt zowel zijn eigen plaats als de wijze waarop het door ons moet en mag worden gehanteerd**. Werd hiermee door Stellingwerff bij de verdediging van het bijbelse grondmotief voldoende rekening gehouden? Hierover de volgende keer.

W. Nieboer.

BOEKBESPREKING

Dr D. Holwerda.
**De Grondlegging der wereld.
Zag Israël zijn uittocht als schepping?**
Twee studies.
Uitg. J. Boersma, Enschede.

De eerste van deze twee studies is een beantwoording van verschillende scribenten, die geopponerd hebben tegen hetgeen door Dr Holwerda in een aantal artikelen was te berde gebracht over de nieuwtestamentische uitdrukking „de grondlegging der wereld”. Deze artikelen zijn, meen ik, inmiddels gebundeld verschenen. In de tweede studie wordt nieuw materiaal aangedragen, nu uit het Oude Testament, om de door Dr Holwerda verdedigde gedachte omtrent genoemde uitdrukking te schragen. Ook de eerste studie bevat intussen allerlei boven de oorspronkelijke artikelenreeks uitgaande argumenten tot staving van de voorgedragen opvatting. Deze opvatting is, dat de uitdrukking „de grondlegging der wereld” vaak heenwijst naar de uittocht van Israël uit Egypte en wat daaromheen ligt, en niet, zoals men op het eerste gezicht denken zou, naar de schepping.

In het kader van de beantwoording van de ingebrachte bezwaren komen allerlei exegetische en heilshistorische kwesties ter sprake. Zo handelt de auteur o.a. over de uitdrukking „de volheid des tijds”, over het woord dat in de Statenvertaling is weergegeven met „de eerste beginselen” (Gal. 4 : 3) of met „de elementen” (2 Petr. 3 : 12), over het koninkrijk Gods, over vervulling van profetieën (het

in het Nieuwe Testament zo vaak voorkomende: opdat vervuld worde....).

Het valt niet mee om van een dergelijk geschrift, dat dus het derde is in een rij (1. de oorspronkelijke artikelenreeks; 2. de daartegen geschreven artikelen; 3. de beantwoording van deze laatste), terwijl dan no. 2 in die rij nog uiteenvalt in een groter of kleiner aantal artikelen van niet minder dan vijf scribenten, te bespreken. Een studie bovendien, waarin vele Schriftplaatsen geheel of gedeeltelijk, rechtstreeks of zijdelings, in behandeling komen. Wil men grondig hierop ingaan, dan moet men zelf een verhandeling geven over al deze Schriftplaatsen en onderwerpen, hetgeen de maat van een bespreking ver te buiten zou gaan.

Ik zal daarom enige opmerkingen maken, waarbij dan misschien een en ander zal zijn, dat dienstbaar kan wezen aan de verdere studie en discussie.

In de eerste plaats deze opmerking, dat de auteur, ingaand op de ingebrachte bezwaren, de discussie m.i. beter geheel en al op zakelijk niveau had kunnen houden. Hij spreekt hier en daar van „insinuatie” en „verdachtmaking”. En sommige opponenten hebben inderdaad wel aanleiding gegeven tot dergelijke kwalificaties. Een van de door Dr Holwerda behandelde teksten is immers Ef. 1 : 4: Gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem, voor de grondlegging der wereld... Welnu, wanneer „grondlegging der wereld” ziet op de uittocht uit Egypte en niet op de schepping; dan hebben we hier in Ef. 1 : 4 niet te doen met verkiezing-van-eeuwigheid maar met verkiezing-in-de-tijd. En zo schijnt men dan te vrezen dat Dr Holwerda de verkiezing-van-eeuwigheid aantast. Deze vrees is misplaatst. Dr Holwerda gaf een exegetische studie, en wie hem wil aanvallen moet de gegeven exegetische argumentatie overwegen en toetsen en bestrijden. Echter, al is er wel aanleiding gegeven, Dr Holwerda had m.i. beter deze passages kunnen weglaten, om te blijven bij het exegetisch debat. Dáárin had hij inderdaad genoeg te zeggen aan het adres van zijn opponenten. Want aan de zijde der oppositie zijn kapitale blunders gemaakt op het terrein van de Griekse taal. Wie zich opmaakt om een taalkundige als Dr Holwerda te bestrijden, die mag zijn zwaard wel heel scherp wetten. Dat is hier niet altijd geschied.

Wat Dr Holwerda zegt over de hierboven genoemde onderwerpen: volheid des tijds, eerste beginselen, koninkrijk Gods, vervulling van profetie, is m.i. goed verantwoord. In „volheid des tijds” ziet „tijd” op de achterliggende periode. Die periode is „vol” geworden, is tot haar einde gekomen. „Tijd” ziet hier dus niet op de periode, die nu beginnen gaat. De „volheid des tijds” is niet een periode, zoals men wél van „het laatst der dagen” zeggen kan, welk „laatst der dagen” aanvangt met Pinksteren en zich uitstrekt tot de jongste dag, zodat men bij die uitdrukking altijd moet denken aan het z.g. profetisch perspectief: wanneer Joël het heeft over „het laatst der dagen” dan zegt hij dingen die betrekking hebben op de Pinksterdag, en ook dingen die betrekking hebben op het einde van de huidige historische bedeling.

Maar „volheid des tijds” duidt een tijds-moment aan, al moet men nu het woord moment niet al te strikt nemen in de zin van een ogenblik dat onmiddellijk weer vervlogen is. De „volheid des tijds” is het vol zijn van de tijd der oude bedeling, die uitkeek naar Christus en op Hem wachtte. Die periode was nu voorbij. Nu kwam de Christus om Gods wil te doen. Dat ziet dus op Christus' geboren worden, maar ook nog op de vervulling van Zijn ambtsdienst in vernedering.

Die „volheid des tijds” kwam ter sprake, omdat een der opponenten, blijkbaar onder de indruk gekomen van Holwerda's argumentatie, de conclusie: grondlegging der wereld ziet vaak op de uittocht, niet geheel wilde verwerpen, maar toch tegelijk wilde vasthouden: grondlegging der wereld betekent schepping, zodat hij ertoe kwam grondlegging der wereld te verstaan van het geheel der oudste geschiedenis, van de periode: schepping-uittocht.

Ook met betrekking tot het koninkrijk Gods zegt Holwerda belangrijke dingen. En terecht wijst hij hier af een platonische gedachte omtrent het koninkrijk Gods, alsof boven de vestiging en uitbouw van het koninkrijk Gods in de tijd het eigenlijke koninkrijk Gods staat, dat zichzelf altijd gelijk blijft.

Met betrekking tot dit punt zou ik willen wijzen op Deut. 33 : 5: En Hij werd koning in Jesjoeroen, toen de hoofden des volks vergaderden, Israëls stammen tesamen. Deze uitspraak komt voor in de inleiding op de zegen die Mozes vóór zijn dood op de stammen van Israël legt. In die inleiding tekent Mozes de verschijning van de Heere aan Zijn volk op de Sinaï, waar voorts de wet wordt afgekondigd. En dan komt het geciteerde woord. Jesjoeroen is — wat het ook precies moge betekenen, hetgeen onzeker is — een benaming voor Israël. Welnu, hier staat dat de Heere in de volksvergadering als koning van Israël is opgetreden, waarbij Hij de wet des koninkrijks heeft geproclameerd. De Heere verschijnt hier vanuit, uit het midden van, tienduizenden der heiligen. Vanaf Zijn hemelse troon, waar Hij omstuwd wordt door vele troongeesten, daalt Hij neer op aarde en vangt Hij het koningschap over Israël aan, proclamerende Zijn wet. En dan — nu denk ik aan Psalm 68 — gaat Hij mét Zijn onderdanen de reis door de woestijn maken om in Kanaän te komen en Zich daar te vestigen. Daar krijgt Hij mét Zijn volk een vaste woonplaats.

Een volgende opmerking is deze: In de loop der gevoerde discussie is de mogelijkheid geopperd dat de uitdrukking „grondlegging der wereld” van joods-rabbinistische herkomst zou kunnen zijn. In dit verband moge ik eraan herinneren dat het rabbinistische jodendom de Tora, de wet, zag als „het begin der schepping Gods”. De wet was vóór alle dingen gemaakt: „Zeven dingen werden geschapen eer de wereld geschapen werd, namelijk de Tora...”. Zie hiervoor Kittel, Theol. Wörterbuch zum NT, band IV blz. 138 en 1048. De Joden verlegden dus de wetgeving naar „in den beginne”. Kan het ook zijn — ik stel slechts de vraag —, dat Jezus, door met „grondlegging der wereld” te duiden op uittocht/wetgeving, tegen de Joden polemiseerde? Niet: de wetgeving terug naar „in den beginne”, maar „in den beginne” opnieuw gefundeerd in de verlossingswerken aan de aanvang van Israëls volksbestaan?

Voorts moge ik een en ander zeggen over het moeilijke begin van Hebr. 4, waarmee de auteur zich uitvoerig bezighoudt. Dit gedeelte trok mij zeer, omdat ik destijds op mijn peremptoir examen — door een der opponenten van Dr Holwerda — bij de exegese N.T. hierover ondervraagd werd. De examentijd was veel te kort om er goed op door te gaan. Ik herinner me nog wel, dat de examinerator en ik na afloop er nog over doorgespraakt hebben en dat we het niet met elkaar eens waren. Maar ik weet níét meer, hóé de opvatting van de examinerator was. De mijne zou ik nog wel kunnen ophalen, waarbij ik dan onmiddellijk moge vertellen, dat ook ik toen géén aandacht besteed heb aan de Griekse werkwoordsvorm aan het slot van vers 3, die zulk een belangrijke rol speelt in het betoog van Dr Holwerda. Ik kom daar straks op terug. Eerst even iets over het verband. In Hebr. 3 gaat een ernstig vermaan uit tegen ongelooft, waarbij gewezen wordt op de houding van Israël in de woestijn, en herinnerd wordt aan Psalm 95 die óók op die ongelooftshouding wijst: Zo heb Ik dan gezworen in Mijn toorn: Indien zij in Mijn rust zullen ingaan!

Nu komt hoofdstuk 4 dat onmiddellijk bij hoofdstuk 3 aansluit. De schrijver zegt, dat er ook nú, in de nieuwe tijd, nog een belofte is om in Gods rust in te gaan. Maar nu moeten we toezien, dat het ons niet vergaet als de Israëlieten: het woord der prediking deed hun geen nut, dewijl het met het geloof niet gemengd was in degenen die het gehoord hebben. Dan komt: Want wij, die geloofd hebben — die tot het geloof gekomen zijn — gaan in de rust, gelijk Hij gezegd heeft: Zo heb Ik dan gezworen in Mijn toorn: Indien zij in Mijn rust zullen ingaan!, waarop in de Statenvertaling volgt: hoewel Zijn werken van de grondlegging der wereld af al volbracht waren, en in de Nieuwe Vertaling: en toch waren zijn werken van de grondlegging der wereld af gereed.

Nu heeft Dr Holwerda naar voren gebracht, dat de vertaling: gereed, niet juist is. In de desbetreffende werkwoordsvorm wordt de nadruk gelegd op de **handeling**, niet op de **toestand** die tengevolge van de handeling intreedt. We kunnen in het Nederlands — het voorbeeld is van Holwerda — met tweeërlei bedoeling zeggen: De deur is gesloten. We kunnen bedoelen: De deur is zoeven op slot gedaan (handeling), maar ook: De deur zit op

slot (toestand die ná de handeling intreedt). De Griekse taal heeft daarvoor twee verschillende werkwoordsvormen. Nu staat hier die vorm, die de handeling aanduidt. Er wordt dus gewezen op de **verrichting** van werken, niet op het verricht-zijn — en dus gereed zijn — van werken. Er is dus sprake van werken, die God verricht heeft sinds de grondlegging der wereld, of: na de grondlegging der wereld. Het kan dus niet gaan over de scheppingswerken, die sindsdien voltooid daar liggen. Nu zoekt Dr Holwerda een antwoord op de vraag: welke werken worden hier bedoeld? Dan verwijst hij naar Hebr. 3 : 9 (citaat uit Psalm 95): hoewel zij Mijn werken zagen, veertig jaren lang. Welke werken? Wel, de werken die God verricht heeft in de woestijn. En dit zijn werken „sinds, vanaf, na de grondlegging der wereld”, waarmee Dr Holwerda dan komt tot de conclusie dat ook hier met „grondlegging der wereld” bedoeld is de uittocht.

Er komt nog iets bij. Holwerda vertaalt het woordje, dat in de Statenvertaling is weergegeven met „hoewel” en in de Nieuwe vertaling met „en toch”, met „en toch zeker” en dan betreft hij het daaropvolgende „werken” op het voorafgaande „rust”, zodat er dan staat: Zodat Ik gezworen heb in Mijn toorn: nooit zullen zij ingaan tot Mijn rust, en (daar wordt) toch zeker (bedoeld: rust) van de werken sinds de grondlegging der wereld verricht (dat zijn de werken in de woestijn).

Ik geloof dat Dr Holwerda hier waardevolle dingen zegt over die bepaalde Griekse werkwoordsvorm en over dat bepaalde Griekse woordje. Maar het is voor mij nog een vraag of we „werken” moeten verbinden met „rust” (toch zeker een rust van de werken...). Het werkwoord, dat hier telkens voor rusten gebruikt wordt, wordt geconstrueerd met een voorzetsel: rusten **van**, een voorzetsel dat afstand uitdrukt. Dit voorzetsel vinden we niet vóór: werken. Er staat zonder meer een tweede naamval, dus, om het in het Nederlands weer te geven: der werken. Nu weet ik niet of in het Grieks „rust van (afstand) de werken” ook kan weergegeven worden met „rust der werken”. Ging het over het Hebreuws, dan zou ik zeggen: ja, dat kan. De tweede-naamvalsconstructie van het Hebreuws kan betrekkingen van velerlei aard uitdrukken. Maar ik weet niet of dit kan in het Grieks. Het is in elk geval opvallend dat bij het werkwoord steeds het desbetreffende voorzetsel gebruikt wordt. Hierbij dient ook bedacht te worden, dat onze auteur, gelijk Holwerda zelf opmerkt, vrijwel klassiek Grieks schrijft, niet die soort van Grieks, waarin over 't algemeen het N.T. geschreven is. Aan een Hebraïsme zullen we moeilijk kunnen denken.

Nu kan de Griekse tweede-naamvalsconstructie ook anders opgevat worden. We zouden óók kunnen vertalen: en toch zeker nádat de werken sinds de grondlegging der wereld verricht waren. Parafrazerend zou ik het dan zo willen zeggen: Die rust waar het over gaat in de eed Gods (Indien zij...) is een rust ná de verrichting van werken sinds de grondlegging der wereld.

Dit verschilt **naar de zin** niet van de **vertaling** van Dr Holwerda. Maar nú die kwestie van „grondlegging der wereld”. Waaróm zegt de schrijver van de brief het er zo apart bij: en toch zeker (een rust) nádat werken sinds de grondlegging der wereld verricht zijn? Wel, omdat de lezer, wanneer het gaat over Gods rust, heel licht allereerst denkt aan de rust Gods waarvan sprake is in Gen. 2 : 2, de rust na volbrachten scheppingsarbeid. Ge moet, zo wil de schrijver zeggen — ik parafreaser weer —, als het hier gaat over rust, niet in de war raken. Ge moet daarbij niet denken aan de rust Gods na de werken der schepping. Zeker, daarvan spreekt de Schrift ook: Want Hij heeft ergens van de zevende dag aldus gesproken: En God rustte op de zevende dag van al Zijn werken. Maar dié rust wordt hier niet bedoeld. Hiér, in de eed, wordt wéér van rust Gods gewaagd, maar dit is een andere rust, dit is een rust na ándere werken. Het is een rust van werken die ná de grondlegging der wereld verricht zijn, een rust van werken die láter zijn gedaan. Want Gods rust is verstoord geworden. Hij heeft opnieuw aan het werk moeten gaan: de verlossingswerken.

Dan gaat de schrijver van de brief nog voort: En met het ingaan in de rust van Kanaän was de definitieve rust nog niet bereikt. In Davids tijd is er weer een nieuw

heden om in de rust in te gaan. Er zijn nieuwe verlossingswerken: verdrijving van vijanden, overwinning van omwonende volkeren, zodat Israël rust krijgt, „een ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgeboom”, en dan komt er ook verdere rust voor de Heere. De Heere krijgt een vaste woonplaats. Het trekken, dat er eerst was in de woestijn, en dat er daarna nog was binnen 's lands grenzen, ja eenmaal is de ark zelfs de grens over geweest, is afgelopen: Sta op tot Uwe rust o Heer, met d' arke van Uw sterkt' en eer.

Het is dus duidelijk, dat de belofte om in te gaan in de rust Gods niet uitgeput is met de belofte om Kanaän binnen te gaan. Er is nog een belofte „nagelaten”, achtergelaten, overgebleven. Jozua (vs 8) heeft de definitieve rust niet aangebracht. Ook later is weer sprake van rust. En ook nú nog blijft er voor het volk Gods een rust over.

Ik kan het op 't ogenblik niet anders zien dan dat „grondlegging der wereld” hiér, vooral omdat onmiddellijk herinnerd wordt aan de rust Gods na de schepping, op de scheppingsarbeid ziet.

Nog één punt. Vers 10 zegt: Want wie tot zijn rust is ingegaan, is ook zelf tot rust gekomen van zijn werken, evenals God van de Zijne. Holwerda heeft zich ook beziggehouden met de vraag wat hier met „werken” bedoeld wordt. En hij meent dat daarmee bedoeld wordt het geloven. Een der opponenten is hiertegen opgekomen, zeggende dat geloven de eeuwige werkzaamheid van het volk Gods blijft. Holwerda heeft hierop geantwoord (o.a.) dat we moeten denken aan het geloven in de concrete belofte omtrent Kanaän. Dát geloven, dát „werk” nam een eind toen de intocht in Kanaän had plaats gehad. Holwerda zegt in dit verband goede dingen over het geloven in de concrete belofte des Heeren. Toch vraag ik mij af of een andere opvatting van „tot rust komen van zijn werken” niet minstens even aanvaardbaar is. Zou niet bedoeld zijn — althans in eerste instantie, want het gaat hier niet meer direct over Israël — het rusten van de moeiten die Israël had in de woestijn, en dan voorts het rusten van de slaafse arbeid in Egypte? Ingaan in de rust Gods is in ons verband ingaan in de rust die God zelf Zich verworven heeft ná de verlossingsarbeid aan Israël verricht, ná de inspanning van het uithalen uit Egypte — daarvoor moest heel wat in het werk gezet worden: tien plagen! — en ná de verlossingswerken in de woestijn. Welnu, past daarbij niet dat Israël rust ontvangt ná het diensthuis en na de grote trek? Gods rust brengt met zich mee, betekent, de rust voor Zijn volk. Als God verlossend gewerkt heeft, dan behoeft Zijn volk zichzelf die verlossing niet meer te veroveren. Het kan „zo maar”, dat is door het geloof, tot Gods rust ingaan om dan de rust te genieten. Ziet dan toe, dat ge niet in hetzelfde voorbeeld der ongelovigheid valt!

Het is verblijdend wanneer het Schriftonderzoek onder ons voortgang vindt. En het is jammer wanneer de samenwerking daarin vertroebeld wordt door hele of halve beschuldigingen van afwijking van de belijdenis of iets dergelijks.

Het bovenstaande wil een bijdrage zijn in de rechte samenwerking.

Apeldoorn.

B. Jongeling.

KRITISCHE KRABBEL

Schijnbare eenvoud

Het mag als algemeen bekend worden verondersteld dat er in onze kringen reeds jarenlang een af en toe weer opvlammende discussie gaande is omtrent begrippen als eenvoud, bescheidenheid, nederigheid en ootmoed. Wie, met de Bijbel in de hand, de noodzaak tot het **beleven** van deze christendeugden aan het kerkvolk voorhoudt, loopt dan ook nogal eens het gevaar met een etiketje te worden beplakt. En de plaklustige criticus besluit dan vaak dat de ware ootmoed een andere zou zijn dan wordt aanprezen. Ach, U kent ze wel, die vele broeders, die ook van „dienen” willen spreken maar het dan bij voorkeur hebben over het zien van onze verantwoordelijkheid op politiek en sociaal terrein. Zodat zij altijd weer vragen om „dienst” in en aan organisatorische verbanden. Na een débacle zit de hele groep te snikken en naar Zondag 10 te verwijzen. Maar is het een wenen om de zonden? Om die

gruwelijke zonden van onrecht, dwang, achterstelling, minachting? En wordt er voldoende rekening gehouden met Gods toorn over onze hoogmoed, zodat Hij niet zegenen kan? En wat ook merkwaardig is: juist in de kringen van deze broeders met hun overdreven verantwoordelijkheidsbesef doen ook theorieën omtrent eenvoud e.d. opgeld. Men komt er dan allicht toe tegenover het grote getal van de „vijand” het eigen kleine getal als garantie voor zuiverheid en echtheid te stellen. En de lucht is vervuld van een geschreeuw om trouw-zijn. Als het waar is dat dichters de stem van een gemeenschap zijn, dan kunnen we de mentaliteit van deze door mij aangeduide groep goed leren kennen uit het gedicht dat verder in de tekst volgt. Om misverstanden te voorkomen: het gaat mij er niet om deze vrijgemaakte dichter aan te vallen, daarom lijkt het mij ook beter zijn naam niet te vermelden. Evenmin is het er mij om te doen het blad waarin het verscheen in een kwaad daglicht te stellen. Wel wil ik terloops opmerken hoe journalisten met een fijne neus voor en een scherpe kijk op politieke vraagstukken kunnen falen bij het opnemen van „kunstproducten”, die van de zoveelste rang zijn maar vanwege de „goede strekking” aan de ja-en-amen-knikkende krantenlezer worden aangeboden. Van onze cultuurtaak gesproken... Maar goed, dichter en journalist zijn kennelijk zeer bedreven in de kunst van „de Kerk zien” en ze waren het ook al zes jaar geleden toen ze de gezinnen vergastten op:

KERKJE

Het hoort niet bij de kathedralen het is maar klein en licht gebouwd van simpele materialen: asbest-cement, pannen en hout.

Het heeft geen carillon, geen toren, geen orgel met een machtig spel, het is geen trekpunt voor toeristen, maar voor Gods kinderen toch wel.

Het kent geen wondermooie lijnen en de fundering is heel licht. Maar niemand kan de kerk verbreken die door de Christus werd gesticht.

Een noodkerk noemt men dit gebouwtje. En nood omstuwt ons veel en sterk. Want Koning Christus kent Zijn werk.

Al brandt geen kleur in deze ruiten, Gods Woord is als een kleurenhaard, die vlammen uitzendt ver daarbuiten, het licht dat onze weg verklaart.

Het licht dat ook de grauwe plekken bij de gekomenen vertoont. Wij moeten al ons kwaad ontdekken, de zondenzwerm die in ons woont.

Er mag geen sleur zijn in ons komen, alsof men iets gewoons ontving; dánk moet er zijn voor deze lichtplaats, en feestgevoel en hunkering.

Dit is een eenvoudig gedicht, nietwaar? En wat wordt het vrijgemaakte kerkje helder waargenomen en deskundig beschreven! Vindt u het geen schoon poëem? Getuigt het van een ritmische drang, van zeggings- en verbeeldingskracht?

Aan de kant met die vragen: het gaat om de strekking! Dat leest U toch duidelijk in de achtste regel: „toch wél”. Braaf is dat, nietwaar? Dat die trouwe kerkmensen de aardse glorie versmaden en toch wél komen? 't Lijkt anders toch wel of ze op het nippertje alsnog binnentreden.

In het derde couplet neemt de dichterlijke fantasie een markante sprong van de zichtbare kerk (het kerkgebouw) naar de niet volledig zichtbare kerk aller eeuwen. Het vierde couplet mist behalve een vierde regel ook helderheid van voorstelling. In het vijfde couplet krijgt Gods Woord een plaats in een huisbakken beeldspraak en de vraag rijst of een kleurenhaard (wat is dat precies voor een gebruiksvoorwerp?) ook kan dienen om vlammen uit te zenden tot buiten de woning en een weg kan verklaren. Ik heb daar geen verklaring voor tenzij de hele boel aardig in de brand staat.

In het volgende couplet kan die vreemde haard zelfs de functie van een röntgen-apparaat overnemen. En laten we het woord „zwerm” maar reserveren voor vogels, bijen en insecten.

Maar dan het laatste couplet! Hebt U gemerkt hoe „dopers” het daar toe gaat? De kerkgangers krijgen immers ineens met een „vermaning” te maken:

„Er mag geen sleur zijn in ons komen”.

Beste dichter, hooggeacht pers-orgaan, waarom? Bent u zo bang dat zij zich zullen vervelen in het saaie gebouwtje en dat ze niet geboeid zullen kijken naar het technische wereldwonder van die kleurenhaard?

De laatste regel is inmiddels nog de beste: en feestgevoel en hunkering.

Hier voel je toch even te maken te hebben met een dichter die het hoge heimwee kent. Déze regel lééft, terwijl alle andere regels zo dood zijn als een pier.

Ik mag nu wel veronderstellen dat de lezer heeft begrepen waarom we dit kritische krabbeltje „schijnbare eenvoud” noemden. We moeten niet van eenvoudige kerkjes af (we hebben heus geen kathedralen nodig, een gymnastiekzaaltje kan zelfs ook al lang voldoende zijn), maar we moeten wél af van het hoogmoedige gedweep met velerlei vormen van geestelijke armoede. En wat die op de loer liggende sleur betreft: daaraan kan m.i. de dominee álles doen. Als hij maar eens ophoudt met het geleuter en geschreeuw over onze politieke roeping en ons terugleidt naar onze primaire roeping: het gebed, en naar de concrete roeping van alledag: God lief te hebben boven alles en onze naaste als onszelf... met de dáád. Jazeker!

Frater.

Ds H. STRATING OVERLEDEN

In het Sophiaziekenhuis te Zwolle, waar hij na een hartaanval ter verpleging was opgenomen, is in de ouderdom van ruim 71 jaar op 5 augustus overleden ds H. Strating.

Ds Strating werd op 6 november 1887 te Dokkum geboren. Hij studeerde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en werd 6 januari 1924 bij de gereformeerde kerk te Wateringen in het predikambt bevestigd. Naar aanleiding van een conflict dat in deze gemeente tussen Kerkeraad en predikant rees, stelde de classis 's-Gravenhage hem in 1928 buiten vaste bediening. Na de vrijmaking, waarbij ds Strating de Geref. Kerken trouw bleef, werd hij opnieuw beroepbaar gesteld, maar een eigen gemeente heeft deze predikant niet meer geëind. Onder grote belangstelling had Zaterdagmorgen op de begraafplaats Nieuw-Eykenduynen te 's-Gravenhage de teraardebestelling plaats. Bij het binnentreden in de aula speelde de organist de melodie van ps. 73. Op speciaal verzoek van de naaste familieleden voerden slechts twee sprekers het woord, een zoon van de thans overledene, ds Joh. Strating van Alkmaar en ds G. Th. Koopman van den Haag-West.

Ds Koopman sprak over psalm 116, dezelfde psalm, die één van de zoons van de ontslapene, hem op zijn sterfbed, op diens verzoek, had voorgelezen.

Aan de groeve las ds Koopman een gedeelte uit 2 Cor. 4 en 5, waarna hij de 12 artikelen las en eindigde met het Onze Vader.

De oudste zoon, de heer A. Strating, dankte de aanwezige — namens de familie — voor het betoonde medeleven.

KERKNIEUWS

Beroepen: te Oldenzaal, kand. A. Kooy te Driebergen.

Overleden: ds H. Strating, Geref. Pred. buiten bediening overleed in de ouderdom van 71 jaar te 's-Gravenhage.

Bevestiging en Intrede. Na door Ds v. d. Kamp van Overschild bevestigd te zijn, deed kand. H. de Jong zijn intree in de Geref. Kerk van Gees. Ds de Jong preekte bij die gelegenheid over 1 Cor. 4 : 1.

Drukkerij Steenberg

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

Periodieken

Boekwerken

Handeldrukwerk